

„Püsida aja kiuste, laulda aja kiuste...“ Katkendeid Bernard Kangro ja Salme Ekbaumi kirjavahetusest

Maarja Hollo*

Bernard Kangro (1910–1994) ja Salme Ekbaum (1912–1995) kohtusid teadaolevalt küll vaid korra, 26. mail 1978. aastal Stockholmi Eesti Majas toimunud PEN-klubi kongressil, ent nende kahe põlvkonnakaaslasest eksiilkirjaniku vaimsest lähedusest ja pikaajsest sõprusest annab

Kirjanikke kokkutulekul Eesti Majas Stockholmis PEN-klubi kongressi puhul 26.05.1978. I rida vasakult: 1. Asta Willmann, 2. Helmi Rajamaa, 3. Helmi Mäelo, 4. August Mälk, 5. Salme Ekbaum, 6. ?; seisavad vasakult: 1. Aleksis Rannit, 2. ?, 3. Kalju Lepik, 4. Arvo Mägi, 5. Valev Uibopuu, 6. Bernard Kangro, 7. Ilmar Talve, 8. Arno Vihalemm, 9. Paul Laan, 10. Helmi Eller, 11. Raimond Kolk, 12. Helga Nõu, 13. Liidia Tuulse, 14. Paul Saagpakk, 15. Karin Saarsen, 16. Arvi Moor, 17. Ilmar Jaks, 18. ? Foto: EKM EKLA, C-225:599

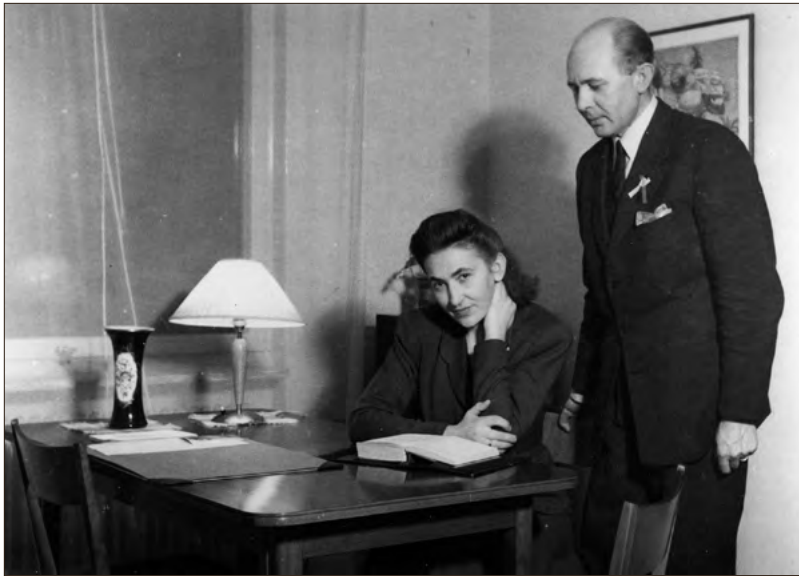
tunnistust kirjavahetus, mis kestis nelikümmend kaks aastat. Nii Kangro kui ka Ekbaum olid maalapsed: mõlemad sündisid ja kasvasid üles talus (Kangro Võrumaal, Ekbaum Viljandimaal), käisid linnas koolis (Kangro Valgas, Ekbaum Viljandis) ning kummagi kujunemisel said määravaks Tartu-aastad (Kangro astus Tartu Ülikooli 1929. aastal, Ekbaum 1931. aastal), mis andsid tõeke tulevaseks kirjanduslikuks tegevuseks. Kangro kujutab oma kunagisi kirjanduslikke pürgimusi ja

* Maarja Hollo (1979), PhD, teadur, Eesti Kirjandusmuuseum, Vanemuise 42, 51003 Tartu, maarjahollo@hotmail.com

kirjanikukutse teadvustamist käsikirja jäänud autobiograafilises romaanis „Sõit Rooma“,¹ Ekbaumi mälestusteraamatus „Veimevakk“ on juttu arstiteaduskonna üliõpilase elavast huvist kirjanduse ja kaasaja kirjanduselus toimuva vastu. Ehkki Ekbaum lõpetas ülikooli farmatseudina, käis ta lisaks kohustuslikele loengutele ka Gustav Suitsu, Johannes Semperi „ja teistel kirjanduslikele loengutel, mis ajaliselt osutusid vastuvõtetaivaiks“,² samuti osales ta Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekutel ja pani „kriisiperioodidel“ paberile selle, mis parasjagu südant vaevas.³

Kangro ja Ekbaumi elukäigus on teisigi kattuvusi: mõlemad kirjanikud jätsid 1944. aasta suurpõgenemise käigus kodumaa ja siirdusid Rootsi. Oma põgenemisteedkonda on Kangro üsna põgusalt meenutanud autobiograafias „See on Bernard Kangro ajalik elukäik ta enese poolt kokku pandud meeles pidamiseks ja õpetuseks ja nalja pärast“ ja kirjades, üksikasjalikumalt kirjeldab ta tolle sügise sündmisi 1991. aastal Rootsi Raadio ajakirjanikule Udo Parikasele antud intervjuus.⁴ Salme Ekbaum vaatab kodumaalt põgenemisele tagasi abikaasale Artur Ekbaumile pühendatud raamatus „Ühistegevus on päike“, jagades lugejaga põgenemisaegseid meeleolusid napil, ent vägagi tundeküllasel moel: „Kahe venna saatel, üks Arturi, teine minu, asume lõpuks minekule. Saatjad jäävad saatuslikult maha. Toompeal heisatakse parajasti sini-must-valge lipp. See ei ole viirastus, kui presendiga kaetud veomasinal linnast välja sõidame. Kuhu! Nii raudraiget südamevalu jõuab elus vist ainult kord läbi teha. Täiesti teistlaadset, senikogematut valu. See on suurem kui me ise, aastasadu vanem, valdavam ja vastupidavam. Ise oleme, jah, ainult aganad tuules, rehepeksu aeg nagu parajasti Napsil ja Kiinil⁵ alanuks.“⁶

Samalaadset pidetusetunnet väljendab 1. oktoobril 1944 Gustav Suitsule adresseeritud kirjas ka äsja ränga põgenemisteedkonna läbi teinud, ent elusa ja tervena Rootsi jõudnud Kangro: „Muidugi olete kuulnud ühest hukkamisele määratud laevast, mis siiski pärast 40-tunnilist ekslemist kaugele põhja jõudis. Jah, mina olin sellel ja laeva nimi oli „Venus“, kuid tegelikult oli ta surnukirst. Merest oleme pääsenud, aga mis me tegema hakkame maal? Väljavaated näivad olevat üsna tumedad

Salme ja Artur Ekbaum oma pagulaskodus Rootsis. Foto: EKM EKLA, A-37:6771

¹ Vt. M. Hollo. Lepapuisse Pegasusega Rooma poole. Bernard Kangro käsikirjast „Sõit Rooma“. – Methis 2014, nr. 13, lk. 197–201.

² S. Ekbaum. Veimevakk. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1964, lk. 256.

³ F. Oinas. Kuidas kirjanikud kirjutavad. Salme Ekbaum. – Tulimuld 1982, nr. 4, lk. 173.

⁴ U. Parikas. Intervjuu Bernard Kangroga. – EKM EKLA HL, 301 II, 301 III.

⁵ Napsi on koht Viljandimaal Kõpu vallas, kust oli pärit Salme Ekbaumi abikaasa Artur. Kiini oli Salme Ekbaumi kodutalu Viljandimaal.

⁶ S. Ekbaum. Ühistegevus on päike. Estoprint, 1977, lk. 52.

Maria ja Bernard Kangro
Lundis 1949. Foto: EKM
EKLA, Alb. 159:215

(keel on ka veel nõrk) – kas metsatöeline? Või kaluri sulane? Või tee-ehitaja?“⁷ Metsatööliseks ega tee-ehitajaks hakata Kangrol siiski ei tulnud: Suitsu kaudu õnnestus tal 1945. aasta veebruaris saada arhiivitöölise koht Karlstadis Värmlandi muuseumis, kus peale Kangro töötas veel rida eestlasi.⁸

Pärast paari aastat arhiivitööd Karlstadis, 1946. aasta oktoobris asus Kangro tööle Lundi,⁹ kuid Kangrote elukohaks oli esialgu Kävlinge, kuna Lundis neil korterit polnud.¹⁰ Kangro esimeseks töökohaks sai Lundi Ülikooli kunstimuuseum, kus ta assistendina korraldas kogusid ja täitis fotograafi ülesandeid kuni muuseumist lahkumiseni 1952. aasta lõpus. Seejärel pühendus Kangro tegevdirektori tööle 1950. aasta lõpus asutatud Eesti Kirjanike Kooperatiivis, mille kolleegiumisse kuulusid lisaks temale ka Karl Ast-Rumor, August Gailit, Gert Helbemäe, Arvo Mägi ja Valev Uibopuu. Kirjastuse kontoriks sai Kangrote Lundi-korteri köök ja palgalise ametniku ülesandeid täitis esialgu Kangro abikaasa Maria.¹¹

Salme ja Artur Ekbaum kolisid 1944. aasta detsembri lõpus Väddabocka põgenikelaagrist Stockholmi, kus Salme leidis erialast tööd linna suurimas apteegis „Swanen“ ja abikaasa Artur Rootsi Põllumajanduslikus uurimisosakonnas. Ometi otsustasid Ekbaumid Rootsi lahkuda ja see otsus sündis 1948. aasta sügisel pärast abikaasade paarinädalast viibimist Šveitsis, kus toimusid Rahvusvaheline Põllumeeste Kongress ja Euroopa Põllumajandusliidu asutamiskoosolek ning kus Artur Ekbaum osales Rootsi Põllumajandusliidu vaatljana.¹² Salme Ekbaum heidab otsuse tagamaadele valgust raamatus „Ühistegevus on päike“: „Mis seob meid Rootsiaga, kes andis välja me noored sõdalased, ignoreerides igasugust inimlikkust? Uus maailm, uus ja ulatuslikum keele ning vahest ka meele piirkond. Kui kavatseme seda sammu astuda, on selleks juba ea tõttu ülim aeg. Tõsi, meil mõlemal on Stockholmis suhteliselt hääd kohad. [– – –] Samuti oleme jõudnud sisustada väikese ostukorteri Gubbängenis enam-vähem oma näo järele.“¹³

⁷ Kaasteelised. Bernard Kangro ja Gustav Suitsu kirjavahetus 1944–1955. Litteraria. Eesti Kirjandusloo allikmaterjale. Vihik 20. Koost. E. Annuk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2001, lk. 17.

⁸ B. Kangro. See on Bernard Kangro ajalik elukäik ta enese poolt kokku pandud meeles pidamiseks ja õpetuseks ja nalja pärast. Tartu: Eesti Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, 1992, lk. 36.

⁹ 6. novembril 1946 on Kangro Suitsule kirjutanud: „Karlstadi „rohumaad“ jäid selja taha nädalat kolm tagasi ja ei ole säält palju heledat mäletada pärast 20-kuulist paoelu.“ (Kaasteelised. Bernard Kangro ja Gustav Suitsu kirjavahetus 1944–1955. Litteraria. Eesti Kirjandusloo allikmaterjale. Vihik 20. Koost. E. Annuk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2001, lk. 47)

¹⁰ B. Kangro. See on Bernard Kangro ajalik elukäik ta enese poolt kokku pandud meeles pidamiseks ja õpetuseks ja nalja pärast, lk. 36.

¹¹ J. Kronberg. Tiibhobu märgi all. Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1950–1994. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2002, lk. 31.

¹² S. Ekbaum. Ühistegevus on päike. Estoprint, 1977, lk. 62.

¹³ Samas, lk. 63.

Gustav Suits, Bernard Kangro ja Aino Suits umbes 1951/52 Gustav Suitsu töötoas Årstavägen 59 II Johanneshovis. Foto: EKM EKLA, A-198-98

Niisiis ei siirdunud Ekbaumid 1949. aasta veebruaris Rootsist Uude Maailma¹⁴ hirmu tõttu ülemäära soojade suhete ees Rootsist ja Nõukogude Liidu vahel, nagu paljud Rootsist Kanadasse ümber asunud eestlased oma lahkumist hiljem põhjendasid, vaid pigem soovimatuse tõttu sotsiaaldemokraatide juhitud riigis¹⁵ ennast lõplikult sisse seada. Kanadas ootas Ekbaume ees Salme Ekbaumi vend, kes oli kodumaalt lahkunud juba 1920. aastate teisel poolel ja võttis kogu sissesõiduga seotud asjaajamise enda peale.

Nii Kangro kui ka Ekbaumi jaoks kujunesid eksiliaastad loominguks viljakaks: Ekbaumi puhul soodustas seda vabadus pühenduda kirjanikutööle, Kangro aga avab oma loomevõime põhjuseid kirjas Suitsule: „Mul on ikka nii olnud, et mida väline surve raskem, seda rohkem suruvad töökavatsused peale. Ja mida rohkem tihenevad varjud, seda ilusamad kangastused kerkivad hämarusest.“¹⁶ Niisiis võiks Kangro ellujäämistaktika eksilisel sõnastada kui kirjutamise „aja kiuste“: kodumaast eemalolek ja eksililiga kaasnev üksildustunne toitsid kujutlusi ning avasid ukse mälestuste maailma, kus sageli rändavad ka tema teoste tegelased. Suurem osa Kangro kirjanduslikust loomingust on otseselt või varjatult autobiograafiline, mis tähendab, et Kangro kujutab oma teostes jutustajate ja eri tegelaste kaudu iseenda läbielatud, oma elu ja unielu. Kangro kriitikagi kohta on arvatud, et meetodikindla uurimuse asemel läheneb see „pigem isikudraamale“.¹⁷ Kokku ilmus Kangrolt Rootsis kuusteist romaani, kogumik lühiproosat, mälestused, neliteist luulekogu ja neli kogumikku esseid.

¹⁴ Laevasõitu Stockholmist New Yorki meenutab Ekbaum oma Ilmapõllu-trilogia viimases romaanis „Külaliseks on ootus“: „Viies päev Atlandil, aina lihavad lainevolakad ümberringi. Unenäoline on see sõit. Laev rullib ja rullib talvise külma kõrgmere käes, rand on ammu vajunud olematusse, kõik koos temaga. Oleme merel ja selle võõra võimsa koletise pahin matab kõik endasse. Mootor tühiseb, tema raudne süda tuikab, mitte minu, – minu oma on kiududeks kistud ja lainetest lagastatud; kui temast jõuab randa siledaks liitsutud soolasilk, siis võib ju vaadata, mis edasi saab. Praegu loksun kõiksuse hällis, suure valaskala kõhuhämaruses, kujutu, vormitu, isikuta.“ (S. Ekbaum. Külaliseks on ootus. Orto, Toronto, 1952, lk. 147)

¹⁵ Sotsiaaldemokraadid said Rootsis võimule 1945. aastal ja olid valitsuses 1967. aastani.

¹⁶ Kaasteelised. Bernard Kangro ja Gustav Suitsu kirjavahetus 1944–1955, lk. 29.

¹⁷ T. Haug. Bernard Kangro ja suur mõõdanik. (T. Haug. Klassikute lahkumine. 25 kirjatööd. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2010, lk. 285)

Ekbaumi jaoks oli kirjutamine eelkõige „enese olemasolu mõtestamine“ ja sellisena teraapilise tähendusega,¹⁸ mistõttu on ka tema teosed, igauks erineval moel, autobiograafilised. Kirjaniku esikromaan, Saksa okupatsiooni ajal kodumaal kirjutatud „Valge maja“ ilmus 1946. aastal Rootsis. Ekbaum seletab selle saamislugu järgmiselt: „Lebasin pleuriidiga voodis. Keskaigla juhataja dr. Raukase igaõhtused visiidid elustasid tahtmatult seljataha jäänud haiglaaja, kust surmaga sülitsti, imekombel välja tulin. [– – –] Tervisega alavormis, nagu olin, ja arsti ettekirjutusel apteegist ära, oli tegemist esimese ajalise ülejäägiga. Lihtsalt tuli oma elu kuidagi ümber mõtestada.“¹⁹ Kanadas valmisid Ilmapõllu-triloogia („Ilmapõllu inimesed“, „Lindprii talu“ ja „Külaliseks on ootus“) ning veel kuus romaani, kogumik lühiproosat, viis näidendit, seitse luulekogu, kolm mälestusteraamatut ja dokumentaalromaan „Ristitants“, mille loomise konteksti avavad muu hulgas ka Ekbaumi kirjad Kangrole. Ekbaumi kirjad Kangrole on hoiul Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis,²⁰ kus leidub 42 kirja, esimene neist kirjutatud 1956. aasta juunis ja viimane 1988. aasta oktoobris. Torontos Välis-Eesti Muuseumi (VEMU) arhiivis asuvas Salme Ekbaumi personaalkogus on hoiul 69 Kangro kirja.²¹ Kangro esimene kiri Ekbaumile on kirjutatud 1950. aasta kevadel ja viimane 1992. aasta detsembris.

Salme Ekbaum (u. 1951–1956). Foto: EKM EKLA, A-37:6599

Kangro kirjad Ekbaumile kajastavad eesti kirjanduselu sündi ja arengut eksiilis, andes põhjaliku ja värvika ülevaate Tulimulla ja Eesti Kirjanike Kooperatiivi kui kahe väliseesti kirjanduselu keskse institutsiooni loomisest ja toimimisest. Sellisena on kõne all olev kirjavahetus oluline kultuurilooline dokument, mis aitab mõista üksikisikute rolli ja tähendust väliseesti kirjanduselu eksistentsis ja kestmises. Samal ajal on Kangro ja Ekbaumi kirjavahetus ka intiimne dokument kahe kirjaniku suhete dünaamikast, mida muu hulgas peegeldab adressaadi poole pöördumise muutumine ajas.

Kirjavahetuse alguses pöördub Kangro Ekbaumi poole, kasutades enamasti vormelit „Kallis proua Salme Ekbaum“, „Kallis proua Ekbaum“ või „V. a. proua Salme Ekbaum“. 1975. aasta septembris aga on märgata olulist muutust: nüüd pöördub Kangro Ekbaumi poole esmakordselt sõnadega „Kallis Kirjaneitsi“, kaks aastat hiljem „Kallis inimene“ ja 1978. aastaks näivad kahe kirjaniku suhted olevat juba sedavõrd soojenenud, et Ekbaumist on saanud „Kallis sõbranna“, hiljem ka lihtsalt „Kallis Salme“. Kuna Ekbaumi esimene säilinud kiri Kangrole on pärit ajast, mil kirjavahetuses on olnud juba kuus aastat, on raske öelda, millal muutus Ekbaumi suhe Kangroga lähedaseks ja usalduslikuks. Mingeid järeldusi selle kohta lubavad säilinud kirjad siiski teha. Kirjavahetuse kahel esimesel aastakümnel pöördub Ekbaum Kangro poole distantseeritult, kasutades enamasti vormelit „Lugupeetud Bernard Kangro“, mõnikord ka „Lp. hr. Bernard Kangro“ või „Lgp. armas hr. Bernard Kangro“. Muutust pöördumises võib märgata 1972. aasta oktoobrist pärit kirjas, kus Ekbaum alustab kirja esmakordselt sõnadega „Kallis Kangro“ ja jääb ka edaspidi sellele pöördumisele truuks.²²

¹⁸ F. Oinas. Kuidas kirjanikud kirjutavad. Salme Ekbaum. – Tulimuld 1982, nr. 4, lk. 174.

¹⁹ Samas, lk. 173.

²⁰ S. Ekbaum. Nelikümmend kaks kirja Kangrole, Bernard. 2.VI 1956–22. X 1988. – EKM EKLA, f. 310, m. 55: 16.

²¹ Salme Ekbaumi personaalkogu. – Välis-Eesti Muuseumi arhiiv, kogu nr. 37.

²² Erandiks on kolm kirja aastast 1988. Esimeses kirjas pöördub Ekbaum Kangro poole sõnadega „Aulik Vembumees“, teises „Aulik rändur Unistuste Mäele“ ja kolmandas „Oh lõpmatuse otsija“.

Kirjades Ekbaumile arutleb Kangro kirjanduselu üle eksilis. 1950. aastate algul on aktuaalseks teemaks uue kirjastuse – Eesti Kirjanike Kooperatiivi – loomine ja võitlus kirjastuse Orto juhi Andres Lauriga.²³ Kirjanike käsikirjade pärast võitlesid mõlema kirjastuse juhid ennast-salgavalt ja sageli said sellest ajakirjanduse vahendusel aimu ka lugejad. 1951. aasta aprillis kirjutab Kangro Ekbaumile: „Vaatan sageli inimeste tegelemist kirjanduse ümber kui laste mängu ja kui ülitõsisest võitlust pilkases pimeduses. [– – –] Olen näiteks täiesti teadlik Andres Lauri sammudest ja võtetest, minuni ulatuvad osaliselt andmed, mida keegi arvata ei võiks, et mul need on. Mul ei ole teadmata see väikse inimese sõim, kes seda pimesi välja kallab usus, et ta on suur mees – ühe dollari omanik ja üks veelgi suurem sulgi keegi B. Kangro tahab teda koorida (saadab ajakirja või veel hullem – luuletused, mida ju kellelgi vaja pole!).“ Raamatus „Tiibhobu märgi all“ võtab Janika Kronberg kahe kirjastaja vastasseisu lühidalt kokku: „1951. aasta juuni lõpuks oli mäng „Ortoga“ ammendatud.“²⁴ Ekbaumi puhul osutus võitjaks Kangro: tema kuuenda romaani „Kärestik“ avaldas Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1955. aastal ja Kangro hinnang sellele oli tunnustav. 1954. aasta novembris kirjutab Kangro Ekbaumile: „Isiklikult olen „Kärestikku“ lugenud ja soovin õnne selle töö puhul. Oli põnev lugeda ja jälgida ja oli mitmeti inspireeriv.“

Ekbaum kurdab oma kirjades Kangrole ülekohtuselt karmi ja erapoolikuna mõjuva kriitika üle, Kangro omalt poolt katsub Ekbaumi veenda, et tema võimuses ei ole kriitikat mingilgi moel mõjutada. 1955. aasta aprillis kirjutab Kangro: „Arvustuste küsimust meie siin ei lahenda ega mõjuta. See ei ole küll nii, nagu Adson arvab, et istun betoonpunktis ja olen nii võimas, et käsutan kõiki maailma ajalehti. Arvustuste tähtsus ei ole suur, näitab meie ankeet. Eriti väike tähendus on Adsoni omal. Nii et ärge neist kunagi laske end häirida.“ Sama aasta juunis on Ekbaumi häirinud Arvo Mägi arvustus Teatajas. Kirjas Ekbaumile rahustab Kangro Ekbaumi ja kordab varem öeldut: „Mägi arvab, et ta kõike maailmas teab. Nagu juba kirjutasin, ega meil pole mingit arvustuste suunamist ega keeldu. Mägi oma ei kajasta mingil määral teiste arvamist.“

Ekbaumi kirjad Kangrole sisaldavad sageli intiimseid mõtisklusi, aga ka tundelisi pihtimusi pagulaselu varjukülgedest. Üheks sellise pihtimuse ajendiks saab Rudolf Sirge külaskäik Torontosse 1964. aasta septembris, mis põhjustab kohalikus eestlaste kogukonnas sellise skandaali, mille ulatust ei osanud keegi ette aimata, kõige vähem külalist võõrustanud Salme Ekbaum ja tema abikaasa. 1964. aasta 22. septembril paneb Ekbaum oma kohtumismuljed paberile ja läkitab Lundi: „Nüüd kirjutan Teile tõesti kui sõbrale – omavaheliselt. Pulbitsen praegu rahutusest. Mind otsis üles kolleeg kodumaalt, kes Teidki on külastanud. R. S. Ta oligi huvitatud just Teie kahest viimasest teosest, mida tal veel pole.“²⁵ Arvatavasti viib need kaasa, ja ka tolle vigase „Veimevaka“. Sirge külaskäiku ja sellele järgnenud sündmusi meenutab Ekbaum 1970. aastal ilmunud dokumentaalromaanis „Ristitants“, mida on nimetatud ka erilaadaseks kroonikaks, karjeks „südamesse ladestunud piinatundest ja valust“.²⁶ Ekbaumi sõnul pani ta selle teose paberile, et vabaneda „ühest sundideest või ka elamuste kompleksist“,²⁷ teisisõnu traumaatilistest läbielamistest, mis Sirge külaskäigule järgnenud sündmustega kaasnesid.

Kirjavahetuse algatajaks oli Kangro, kes kirjutab 20. mail 1950. aastal värskest Välismaise Eesti Kirjanike Liidu liikmeks astunud Ekbaumile Torontosse palvega teha koostööd loodavale ajakirjale Tulumuld: „Nagu teate, on tegemisel eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri „Tulumuld“. Asjad on juba nii kaugel, et esimene number on trükkis, ilmub juuni algul. Aadressi puudusel ei saanud Teile varem kirjutada. Kas kaastööd teete? Loodan, et küll.“ Mida Ekbaum Kangrole vastas, jääbki teadmata, sest esimene Kangro personaalkogus leiduv kiri Ekbaumilt on pärit 1956. aasta 2. juunist, seega ajast, mil kirju oldi vahetatud juba kuus aastat.

²³ Orto tegutses Rootsis aastani 1950, mil Andres Laur kolis Kanadasse. Aastail 1951–1953 oli kirjastuse asukohaks Toronto.

²⁴ J. Kronberg. Tiibhobu märgi all. Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1950–1994, lk. 133.

²⁵ Ekbaum peab silmas Kangro romaane „Tartu“ (1962) ja „Kivisild“ (1963).

²⁶ M. Aser. Vaatlusi Salme Ekbaumi loomingust. – Tulumuld 1987, nr. 4, lk. 200.

²⁷ F. Oinas. Kuidas kirjanikud kirjutavad. Salme Ekbaum. – Tulumuld 1982, nr. 4, lk. 173.

Bernard Kangro ja Salme Ekbaumi kirjavahetus

1. Ekbaum Kangrole

Torontos, 2.6.56

Lgp. Bernard Kangro,

Palju tänu „Täeva võtmete“²⁸ eest. Neid läheb väga tarvis. Vaatasin hiljuti „Libahunti“ ja imetlesin veel kord läbinisti mõeldud sümboolikat kas või esimese ja viimase vaatuse ketrusstseenis. Riia²⁹ on unenäolisem ja alandlikum kui Tiina, aga mass, mass on alati sama. Põrgupõhja vanapagana kõrval mõjub „Täeva võtmed“ vähem pessimistlikuna. Kui Riial on sarnaseid sõpru kui Peetrus, pastor Raudam ja kas või Uskmata Jaan,³⁰ ning neil omakorda Riia ja ime, siis ei saa öelda, et elu oleks vaene. Päris meelde tuletamata ei saa jätta „Täeva võtmete“ puhul ka Cronini „The Keys of the Kingdom“i.³¹ Otsijatel, millest nad ka lähtuvad ja millises maailmas liiguvad, on üks ühine – otsitav. Tuliriitu põleb ju igal ajal ja on üsna lihtne tänapäevalgi langeda nõiast allapoole. Pastor Raudam on pastor Elki ja Malmi kõrval mitte ainult palju sümpaatsem, vaid reaalsem. Ei ole küll juhuslik, et pagulaskirjandusse on hakanud filtreeruma pastoraate, kirikuid ja surnuaedu. Juba tausta tõttu on „Täeva võtmed“ elav, sarvemügarikud või mitte ja kel neid ei olekski.

Olen pidanud selle talve kirjutama ühest noorest talupoisist³² – mõtelnud olen sellele aastaid – ajast nii kaugel ära, et tuleb iga päevaga lähemale... Mulle enesele on see käesirutus... Kirjutan praegu ümber. Esimese osa päälkiri on „Varsakabi“, teine osa „Tulika tänavalt“. Üldpäälkiri muidugi ka. Need read on libisenud paberile „Täeva võtmete“ mõju all. Siin on nii külm kevad, et kased polnud suvisteks lehis, aga kuna siin suvisteid ka ei ole, siis polegi sellest lugu.

Tervituste ja tänuga
Salme Ekbaum

2. Kangro Ekbaumile

Kattvik, 2. juunil 1956

Kallis Salme Ekbaum!

Suur tänu tervituste ja kirja eest ja hääde sõnade eest „Täeva võtmete“ puhul! Mul tunne, et ega neist keegi aru ei saa ega ka hinda. On ehk liiga võõras see lihtne laad, aga Teie kirjast näen, et olete huviga ja mõtlemisega lugenud – suur tänu, seda on meeldiv kuulda. Ja Teie seisukohal oli hoopis uus joon ja paralleel sees, milleni seni keegi polnud tulnud. Seepoolest on põnev, et ei ole seni veel kaht ühele poole sihtivate arvamiste avaldust kuulnud. Kui noorem oleksin ja asi huvitaks, saaks sellest endast huvitav romaan. Mind aga on see aine nii kohutavalt kiusanud, et ma ei saanud muud kui läbi väsinud pää kirjutasin samal teemal uue – „Hingetuisk“. Kuid seda ei tahaks küll lasta trükkida, parem kirjutaksin ära hoopis rõõmsama raamatu – „Elu on jams“, mille kunagi algasin. „Hingetuisk“ aga – jah, küünalde ime küsimus jäi veel lahendamata (ja jääb veelgi), kuid see oli nii põnev, et mis ise usun, ja et mis see Riia ise on? Inimene?

Nojaa, jõudu talupoisi rännakute jälgimisel ja nägemist! Kirjutage varsti!

Ilusat suve!
Bernard Kangro

²⁸ Kangro neljas, 1956. aastal eksiilis ilmunud romaan.

²⁹ „Täeva võtmete“ peategelane, kes on võetud Tammsaare romaanist „Põrgupõhja uus vanapagan“ (1939).

³⁰ Tegelased „Täeva võtmetest“.

³¹ Šoti kirjaniku Archibald Joseph Cronini (1896–1981) 1941. aastal ilmunud romaan.

³² Jutt on pooleli oleva romaani „Sütoja“ peategelasest Mattias Uudest, kelle prototüübik on Ekbaumi noorem vend.

3. Kangro Ekbaumile

Lund, 30/10 56

Kallis Salme Ekbaum!

Suur tänu viimse kirja eest! Sellest ka juba mõnigi päev möödas, kui tuli. Meil aga oli siin suur töö „Meie maaga“³³ ja nii lendaski aeg liiga kiiresti. Kui oleme selle raamatu juures: kas Teil on või teate, kellel on pilte Viljandimaast, Tartumaast, Tartust?

Kas käsikiri on valmis, „Süteoja“, ma mõtlen? Meil on järgmise poolsaja kava kokkuseadmine aastavahetusel. Kuidas see kujuneb, ei oska midagi ette öelda, praegu on mitmed käsikirjad juba saabunud või jäid eelmisest üle. Kuid mida rutem Teie oma kohale tuleb, seda ju parem. Igatseme meiegi olukorda, et käsikirjad on täiesti korras enne poolsarja ega tule enam autoritega kirju vahetada poolsarja tegemise keskel. Kui on valmis, pange tee. Kui veel ei ole ja Teie järgmist poolsarja ei mõtle veel, siis tehke ikkagi valmis nii pea, kui saate ja saatke siia 1957. a. esimestel kuudel. Meie poolt mingit takistust ei ole. Teie kirjast loen aga kahtlevat tooni välja. Milleks ja mispärast see?

Siis käis mineval nädalal siin kirjanik Rudolf Sirge. Ta tõi tervitusi Teie õelt – Minni Nurmelt. Ta oli soovinud Teie raamatuid. Sain talle saata ainult „Kärestiku“³⁴ Sirge kaudu, kes võttis selle kaasa. Tema aadress on: Tallinn-Nõmme, Põllu t. 101 A. Ta palub, et saadaksite oma raamatuid. Mul on meeles, nagu oleks Sirge möödaminnes öelnud, et tal on olnud abielulahutus. Võib-olla ka, et kuulsin valesti. Küsite mu „Hingetuisku“ kohta. See on kirjutamata, kuid kirjutatud on juba ammu hoopis üks teine – millel pole eelmisega mingit sidet. Muidu pole praegu suur asi kogu olemine, olen ära väsinud.

Kõike hääd soovides ja Teilt varsti elumärki oodates
Bernard Kangro

4. Ekbaum Kangrole

Toronto, 19.11.56

Lgp. Bernard Kangro,

Palju tänu viimase kirja eest, mis tõi üllatuslikult õe aadressi. Ärge, palun, mõistke tema üle liiga karmi kohut. Ta oli me perekonna valu ja ilolaps, noorim, heledaim ja andekaim – hoidsin teda kord väga ja olen tänulik, et mul on õigus teda jälle hoida.³⁵ Ta on oma kunagi trotsist ja meeleheitest astunud eksisammu, millest me keegi ei suutnud teda päästa, ammu-ammu kahetsenud ja pidanud rängalt lunastama. Tema endine abikaasa,³⁶ too lunaatik, on saatnud surma mu lähimad perekonnaliikmed ja kirjutab õe, oma kunagise naise ja lasteema kohta versta pikkuseid kaebekirju. Kuidas julgen õele saata oma raamatuid, kui ta hiljutine SOS arvat. sama R. Sirge kaudu, keelab vähimatki märki andmast, et tean tema olemasolust ja traagikast. Igal juhul tänan Teid väga iga vähimagi teate eest. Ma ei tunne Sirget – kuidas näeb inimene välja kodumaalt – räägib ta suuga või silmadega – või vaikib mõlemaga? Saadaksin „Süteoja“ tee, kui tal on võimalus ilmuda järgmises sarjas – ei tahaks teda jätta liiga kauaks seisma, selleks on mitmeid põhjuseid. Teatage, palun siiski, millised on väljavaated, kuigi, saan aru, see pole päris kerge käsikirjata.

Muide, marsime siin hõimudega rongkäigus ja raadio huugab uudiseid.

Tervitusi
Salme Ekbaum

Piltide suhtes olen ühe ja teisega rääkinud, võibolla mõni saadab Tartust, ise olen vaene.

³³ Kangro koostatud koguteos „Meie maa II. Lääne-Eesti“ ilmus 1956. aastal.

³⁴ Ekbaumi viies romaan „Kärestik“ ilmus Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjastatuna 1955. aastal.

³⁵ Ekbaumi noorem õde Minni Nurme (1917–1994) tuli kirjandusse 1939. aastal romaaniga „Kentaurid“, hiljem avaldas lühiproosat ja kümme luulekogu.

³⁶ Aastail 1941–1958 oli Minni Nurme abielus Aadu Hindiga.

5. Kangro Ekbaumile

Lund, 28/11 1956

Kallis Salme Ekbaum!

Suur tänu kirja eest, mis mõni päev tagasi tuli! Sain alles nüüd selle vastamise juurde, andke andeks. Sirget nägin mitme tunni kestel ja ajasime juttu, kuid kahjuks oli temaga kaasas ka pr. V. Villandi,³⁷ üks noorem nõukogude inimene, nii polnud jutt päris vaba. Paljud huvitavat sai siiski kuulda, eriti, mis puutus isikusse. Teie õest ei osanud kahjuks täiendavalt midagi küsida. Ta palus seda edasi anda, mis Teile kirjutasin. Andsin siit „Kärestiku“ teie õele edasiandmiseks. Ta (Sirge) tähendas muuseumis väga halvustavalt selles asjas Hinti kohta ja ütles, et ta ei suuda tema tegevust mõista, ta sümpaatia oli täiesti Teie õe poolel. Sirge ei ole südames küll mingi kommunist. Ta oma naine küüditati ja poeg surigi Siberis. Ta tähendused olid üsna sarkastilised mõne sealse asja kohta. Arvan, et on kõige parem, kui raamatud saadate (vahest ühe kaupa) hr. Rudolf Sirge nimele, küll ta juba teab edasi anda, kui märgite kas või sisse pliitsiga „edasiandmiseks“ või annate kuidagi midu märku. Talle võiks saata: ajakiri „Looming“, R. Sirge, Kohtu t. 3, Tallinn. (Linna ja maa nimi kirjutada ka vene keeles kõrvale). Mis puutub „Süteoosse“, siis saatke ikkagi lennupostiga kohe teele. Kunagi ei või teada, sest pool-sarja koostamisel võetakse arvesse, et samanimelisi ei satuks kõrvuti jne., kui kolleegiumil siin ei ole, ei oska keegi sellega reaalselt arvestada. Jaanuari algul on otsustamine, kuid enne on siin vaja teda vaadata. Nii et pange tulema, kuigi ma ei oska ette mingit lubadust anda. Igal juhul ei kahjusta käsikirja siiasaatmine Teid mitte kuidagi, vaid vastupidi.

Nagemiseni ja kaunist jõulukuud!

Bernard Kangro

6. Ekbaum Kangrole

Olge, palun, sõber, teatage, kui käsikiri kohale jõuab! Kirjutasin „Süteoja“ oma velje mälestuseks, kellega vere-side ainsana on ulatunud telepaatiani. Ta oli Soome jäägri-rügemendis ja suri 1955 Inta vangilaagris. Meenutage hr. Uibopuule Marti! Ta oli nii vähe sõjakas, parim ja heldem meist – kelle jalajälgedes tärkas rohi³⁸... Sellepärast pean ma teda tagasi tooma Süteojale Sügavasse Rahusse...

Salme Ekbaum

7. Kangro Ekbaumile

Lund, 17/12 56

Kallis proua Ekbaum!

Suur tänu, käsikiri jõudis täna ilusti kohale, nii et selle poolest võib mureta olla. Mis midu uut? Kas R. Sirge kaudu saatsite õele raamatuid? Seekordsed siinkäijad lubasid säält raamatuid saata, kuid pole veel midagi näinud. Siia aga on tulnud Eestist raamatuid küll. Jõulud hakkavad lähenema, kõik vastavad ettevalmistused aga tegemata. Meie pere, kõik pääle minu olid vahepeäl haiged, nüüd aga juba tervenemas.

Soovin häid ning rahulikke pühi ja ilusamat uut aastat, tervitades

Bernard Kangro

³⁷ Valeeria Villandi (1924), luuletaja ja tõlkija.

³⁸ Ekbaum mälestab oma nooremata venda ka „Veimevakas“: „Miski pole hoidnud mind aastate murdudes rohkem päälvee kui mõte sinule, väikeveli! Sa kehastasid meie mitmetahulises perekonnas, mille põhjahoo- vused olid üsna tugevad ja tujukad, vaatamata ohjeldatud välispinnale, hädust, kirkust ja elurõõmu. Milline siivas ingel oli seisnud sinu sünni juures ja seganud sinu verelahust?“ (S. Ekbaum. Veimevakk. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1964, lk. 57).

7. Kangro Ekbaumile

Lund, 6/3 57

Kallis Salme Ekbaum!

Suur tänu toonase kirja eest! Vahepeäl on aega nii palju möödunud, et ei mäletagi enam, kas „Süteojust“ kirjutasin. Kindlasti mitte veel.

Meil oli koosolek ära. Arvati, et saaksime selle sarja teisel poolel, s.o. teises poolsarjas ära teha. Käesolev poolsari oli varem juba valmis kavatsatud. Aga sügis on ju varsti ka käes, mis siin enam ees. Väga kiire on olnud „Meie maa“ III osaga, bibliograafiaga, oma käsikirjaga ja kõige muuga, see-pärast ka seegi kiri nii hilinenult.

Kas Teil on säääl ärakiri? Muidugi on. Niisiis on Teil aega üht-teist romaani juures kõpitseda. Mis muidu uudist?

Kõike hääd soovides
Bernard Kangro

8. Uibopuu Ekbaumile

Lund, 20.4.1957

V.a. pr. S. Ekbaum!

Täna Teid lahke kirja eest ja soovin Teile häid kevadpühi, mis juba homme käes ongi. Kindlasti olete ka elanud üle silmapilke, kus pead üles tõstes ja kalendrit tunnistades märkate, et aeg on hüpanud edasi paar nädalat. Sellest hilinenud vastus ja hilinenud pühadesoovid.

Kui saadate ära „Kajake sulge“ nii palju kui seda just on, siis lepime ära ja teeme nagu poleks juhtunud midagi.

Allpool pisut selgitusi käsikirjaga seotud küsimustes, kuna siin näib olevat üht ja teist arusaamatusi, mis sõltuvad lihtsalt meie ettevõtte struktuurist ja töökorrast. Meie kirjastuskava määratakse iga-kord lõplikult kindlaks vahenditult enne uue poolsarja algust, seda puht praktilistel kaalutlustel, et saada otstarbekamat jaotust niihästi kirjandusliku tegevuse kui liikide (romaan, novelli ja memuaari proportsioonid!) seisukohalt. Vahenditult enne poolsarja algust on kirjanduslikul kolleegiumil ja juhatusel kõigest olemasolevast materjalist täiuslikum ülevaade ja siis on kergem järjekorda määrata kahest ülalnimetatud printsiibist lähtudes. Romaan, novell ja memuaar jagatakse õiges vahekorras ning nõrgemad „peidetakse“ tugevamate vahele. Päril kõlbmatud langevad muidugi kohe välja ja saadetakse tagasi. Rohkema arvu avaldamiskõlblike teoste olemasolul siirdub osa neist paratamatult edasi järgmise poolsarja raamidesse, eriti kui ühte või sama liiki (kas romaani, novelli või memuaari) sattub olema rohkem kui normaalne proportsioon võimaldab. Nõnda ei otsustata teoste üle alati individuaalselt ja eraldi, vaid seda kogu olemasoleva materjali raamides ja kirjastuskava kui terviku otstarbekuse seisukohalt, kuna see tuleb kasuks ka igale teosele ja tema autorile eraldi. Kuna kirjanduslik kolleegium ja juhatus asub laiali, siis peetakse vastavad koosolekud vahenditult enne poolsarja kava koostamist, s.o. ca kaks korda aastas. Nõnda oleks ametlik otsus Teie romaani suhtes langenud alles järgmise poolsarja eel, s.o. eeloleval sügisperioodi algul, järgmisel koosolekul. Kuna muutuste kannatamatuks, siis pidime Teie suhtes tegema erandi ja hankima teose suhtes otsuse ilma koosolekuta, s.o. kirja ja telefoni teel seisukohti küsides. Paheks aga on siin see, et meil ei ole võimalik Teile mingit täpsemat ilmunisaega ütelda, kuna see otsustatakse ikkagi alles sügisel koosolekul, kui meil kogu ülevaade on olemas. Teie käsikirja suhtes oli meil kirjandusliku kolleegiumi referendumist selge, et seda tagasi ei lükata, kuid otsust selle avaldamise ja ilmunisaja kohta veel mitte olemas. Kollektiivse asjaajamise reeglite kohaselt ei saanud härra Kangro Teile töö-poollest midagi ametlikult teatada. Isiklikult ei pea ma kolme kuud ootamist mingiks kõneväärseks asjaks, sest olen ise ühes suures kirjastuses jaatavat otsust oodanud kaks aastat. Kirjastused ei seo end tavaliselt lepingutes mingi kindlaksmääratud ilmunisajaga, selleks on kirjastuste tööprotsess

liiaks komplitseeritud asjaoludest sõltuv. Vastavat klauslit ei leidu ka Põhjamaade normaallepingus, mille eeskju kohaselt meie lepingu tekst on koostatud. Autori huvisid kaitseb juba isegi Berni konventsioon ja kohalikud autorikaitse seadused, kus on öeldud, et teos tuleb avaldada hiljemalt 2 aasta jooksul lepingu sõlmimise päevast arvates. Muidugi katsume meie autorite seisukohti arvestada nii palju kui vähegi võimalik, aga eriti meie väheste daamide omi. Nii et teeme ka Teie suhtes oma parima. Võite kindel olla, et Teie teos ilmub järgmise poolsarja jooksul, kui mingid hirmsad looduslikud jõud vahele ei astu või muud ettenägematut ei juhtu.

Mis puutub honorarisse, siis ei tea ma ju, mis Orto maksis viimasel ajal, kuid Teie lepingus märgitud honorar on ca 4 korda kõrgem, kui see, mille mina sain oma viimase teose eest Orto juures. Aga ka praeguse väheste retusheerimise juures – millele ilmselt viitate – on see parem, kui Rootsis elavatel autoritel, kellel sellest ca 20% ja olenevalt palgast vahel ka rohkem läheb tulumaksuks. Kuna meie siit Ameerika maksuametile mingeid teateid ei saada, siis oli see vahe Rootsis elavate autorite kahjuks juhatuses kõne all ning selle tulemuseks „rikka“ Ameerika mandri ja „vaese“ Rootsi vahelkordade nivelleerimine õiglasemas suunda. Muidugi on oma tähendus ka täheruumi arvestusel, sest pole ju mitte üks ja sama asi, kas täheruumi on 300 000 või 600 000.

Mida kiiremini uuendatud käsikirja meile ära saadate, seda parem. Korrektor saab varem tööle asuda ja ladujad ka.

Tervitame südamest! Teie V. Uibopuu

9. Kangro Ekbaumile

Lund, 9/9 1957

Kallis pr. Salme Ekbaum!

Suur tänu viimase kirja eest! Pidin juba kohe kirjutama, aga siinsed sekeldused viivitasid. Linna kolimine, töö algus siin ja kõik muu viib aja kiiresti käest. Ka ei olnud päris kindel, millal „Süteoja“ katuse alla saab. Nüüd on ja nüüd saab. Ja see ilmub kohe, on juba laotud ja tuleva nädala algul hakkame trükkima. Kava ümberkorralduse tõttu tuleb veel kuu aega varemini välja anda kui esialgu kavas – ilmub niisiis Uibopuu romaani järel oktoobris.

Teie kirjast selgub, et seal on huvi kirjanduse elustamise vastu. Arvan, et seda tuleks ära kasutada. Kas poleks mõeldav esialgu kasutada vaba klubivormi, nimetades seda lihtsalt Toronto kirjandusklubiks, valides omavahel paar ettevõtlikumat asju korraldama ja teeks mõne kirjandusliku kokkutuleku? Võtsin siin kevadel kirjanikke ja teadlasi kõnemasina lindile. Kui masinad sobivad, võib siin valmistada üks ekstra lint ja seda võib mängida tervitusena siit poolt merd. Kas seal kellelgi masinat on, mis ta lindilaius ja kiirus ja firma on?

Mulgimaa asja selgitan. Kuna Kanada sai alles oma raamatud sügissuvel, siis on võimalik, et raamat on veel teel. Kontrollin järele, praegu on aga meie preili, kes välja saadab, puhkusel.

Loodame Teist peagi jälle kuulda ja soovin kaunist sügist ning kõike ilusat!

Bernard Kangro

10. Kangro Ekbaumile

Lund, 29/9 57

Kallis pr. Ekbaum!

Suur tänu kirja eest! Jah, „Süteoja“³⁹ juba peaaegu trükitud. Kaas pole tulnud, teeb Maimu Saul. Raamat saab välja kuu esimesel poolel. Eessõna muidugi nagu Teil endal oli.

Sirgele saadan. Kuid pole õieti ta aadressi. Ma ei ole talle siit midagi saatnud. Võib muidugi kuhugi toimetusse adresseerida.

³⁹ „Süteoja“ ilmus 1957. aastal.

„Varjude maja“⁴⁰ katke eest aitäh.⁴¹ Panin selle „Tulimulla“ jaoks ladumisele, proosast just puudus. Oli ilus terviklik katke. Ega see teost ei kahjusta. Ja ega Teil selle vastu midagi pole?

Käsikiri ise – tehke valmis ja saatke siia. Käesolev poolsari on valmis. Järgmise jaoks hakkame seadma aasta lõpupoole. Kui on klaar, saatke tulema. Ette ei oska midagi öelda, aga küllap vaja on. Sügis rõhub ka siin pääle. „Meie Maa“ IV samuti. Aga inimesed on nii palju lapsikumad kui uskuda teame, nendega õiendades jookseb asjata aeg tühjalt maha.

Loodame, et varsti on jälle kevad

Bernard Kangro

11. Kangro Ekbaumile

Lund, 18/12 1957

Kallis proua Salme Ekbaum!

Suurt tänu tänase kirja ja ilusa pildi ning jõulutervituste eest!

„Süteoja“ saatsime. Olen ka ise saanud, kuid pole andmeid selle päralejõudmise kohta veel. Suvel saadetud raamatud läksid kaduma ka mul. Nüüd sügisel on jälle hakanud läbi minema samad, mis suvel kinni jäid. Kalmus on läbi läinud muidu alati.

„Süteoja“ kaanega oli häda, proovisin värvi kaua aega, ikka sai liiga määrdunud, kui maa värvi poole võtsin. Lõpuks lasksin šokolaadi suunas. Jah, kahjatsusväärne, et korrektor mõned sõnad teisi parandas. Tal on vahel see mood muu positiivse kõrval. Loodan, et see ei ole suur viga.

Aunale kirjutasin hiljuti kogu summa (680.-) väljamaksmiseks. Lepingu järele me polnud sugugi hilinenud. Nii et küllap jõuab, usun, et enne aasta lõppugi.

Kauba usutlust võiks kasutada näiteks Rootsis Stockholms-Tidningenis, kirjutage talle ja soovitage seda teha. Ei, „Süteojale“ pole ju keegi kuri. Teatajas oli sõnavõtt.⁴² Kolk lubas kirjutada Tulimulla jaoks, mõni päev tagasi tuligi. Ilmub nr. 5-das.

Jah, pühad on ukse ees, jõulukuusk sai koju toodud, tööd aga veel tegemata.

Häid pühi meie poolt!

Bernard Kangro

12. Ekbaum Kangrole

31.1.58, Torontos

Lgp. Bernard Kangro,

Annan muidugi häämeelega allkirja kirjanike üleskutsele. (Kas „mollusk“ on just tarvilik!) Piltidega on halvem lugu. Olen just toibumas kurjast flu-st ja oma pödend olekus vaevalt oleks mõeldav uusi pilte teha, saadan olemasolevad. Käekirjaproovid katsun paberile sehkendada.

Mul on kahju, et Kolk „Süteoja“ pärast pidi kaotama oma sulemehe väarikuse.⁴³ On ju enam kui selge, et igat raamatut on võimalik maha teha ja jalule upitada ka seda, mis vaevalt jalul sei-

⁴⁰ Autobiograafiline romaan „Varjude maja“ ilmus 1959.

⁴¹ Katkend romaanist pealkirjaga „Jessie ja Donald varjude majast“ ilmus 1957. aasta Tulimullas nr. 4.

⁴² Kangro peab silmas Arvo Mägi Teatajas ilmunud lühiarvustust. Mägi heidab Ekbaumi teosele ette küll stiilikonarusi, kuid tõstab samas esile maaelu kujutamisi: „Töötetegemist, vaevanägemist ja sisekonflikte on teoses kõigi armumängluste vahel tunduvalt rohkem kui nii mõneski muus meie „maaromaanis“.“ (Ar-gi. Maa ja armastus. – Teataja, 07.12.1957).

⁴³ Ekbaum räägib Raimond Kolgi Tulimullas ilmunud arvustusest, kus Kolk teeb Ekbaumi romaani tervikuna maha, tõdedes lõpuks: „Jaa, mõnikord on see voores, pealtnähtava pinnal püsida, ja „Süteoja“ kui romaani tugevus seisab just selles, et ta niisugusele vooresse truuks on jäänud.“ (R. Kolk. Maanoor läheb koju. – Tulimuld 1957, nr. 5, lk. 262)

sab. Ainult viis, kuidas seda tehakse, näitab käesoleval juhul tegija hüsteerikat, milleks vaevalt on põhjust. Piits on virgutav – kas minusugune muidu vedu võtaks! „Süteoja“ puhul on korjunud vastamatuid lugejakirju ja teenimatut ülistust, mis näitab küll lugejate teatavat nälga. Mulle on see ootamatu ja ausalt veidi ebamugav. Eile sain A. Kurvitsa sulest 18 trükilehekülge „Mõtteid S. Ekbaumi romaani „Süteoja“ puhul“. Näide näite varal analüüsitud, võrreldud, lahti mõtestatud – milline töö! „Ma ei mäleta ühtegi teist ilukirjanduslikku teost, mis oleks mind nii vaimustanud, tiivustanud, virgutanud ja taluelule lähendanud kui „Süteoja“. Kevadist värskust on temas aga lõpmatuseni“, jne. Ha-hah-haa! Lisan naljapärast tundmata suuruse E. Krantsi⁴⁴ arvustuse ja ära-kirja ühe pimeda sõduri kirjast, mis mind tõesti liigutas, aga seda teistel põhjustel. Palju tänu uute raamatute eest, muide ka oodatud „Süda-Eesti“⁴⁵ jõudis just enne jõule pärale, pidin talle isegi tollile järele marssima, mis tegi asja veelgi põnevamaks. Palju tänu!

Tervitades

Salme Ekbaum

13. Ekbaum Kangrole

Torontos, 7.7. 58

Lgp. hr. Bernard Kangro,

Kuulsin, et uue poolsarja kavas olevat isegi „Reisiraamat“, isiklikult ei ole uut kava veel näinud. Ega teil ega hr. Uibopuul selle vastu ei ole, kui ma „Kajaka sulge“⁴⁶ natuke täiendan ja värskendan, sest võtame sel suvel arvatavasti sama reisi ette läbi Ühendriikide, mispuhul erilisiks huvialaks Superiori äärsed põlismetsad ja sisejärved, kuhu pääseb vaid lennukiga, ma ei tea küll, kas selle pardale pääsen. Samuti kuulsin, et kavas olevat vaid viis raamatut – kuivõrd see vastab tõele. Võibolla mahub „Varjude maja“ sappa? Mul ei olnud teda tuju teele saata, kuna „Süteojale“ tegite kahtlemata liiga. Kui Tulimullal muidu tavaks on, et sõber peseb sõbra kätt, siis minule mõõdavad ikka vastasrindlased, sõbralikum sõna ei näe trükimustagi. Puutun siin ka inimestega kokku, kel lugemine kaunis selge on. Nagu üsna laialt kuuldu, on mõnegi üles kiidetud „pärl“ pärast üks ja teine koop. liikmeskonnast lahkunud, mis muidugi ei tarvitse palju öelda. Igal juhul oleks huvitav kuulda üle hulga aja, kuidas tuuled puhuvad ja kuidas orienteerida, kui see just Teie tööd ja suvepuhkust ei sega.

Parimate tervitustega

Salme Ekbaum

14. Kangro Ekbaumile

16/7 58 Båstad

Kallis Salme Ekbaum!

Suur tänu kirja eest! See tuli siia mere äärde järele. Täna on meri hall ja sajab ja kirjade kirjutamise päev. Algangi Teist, sest hea on meeldivate käsikirjadega alustada, muidu ei taha käsikirju ette võtta.

⁴⁴ Eduard Krants (kodanikunimega Endel Pae, 1926–2005), luuletaja ja literaat. 1944. aastal mobiliseeriti Saksa sõjaväkke ja läks sõjaväega Saksamaale, kus sattus USA sõjavangi. Aastal 1948 siirdus Saksamaalt Rootsi, 1957. aastal läks edasi Kanadasse. Avaldas kolm luulekogu, mälestusi ja arvustusi. Krantsi lühiarvustus „Ühe noore mehe teest“ ilmus Toronto eestlaste ajalehes Meie Elu. Krants peab Ekbaumi teost nii tema parimaks romaaniks kui ka parimaks maaelu käsitlevaks romaaniks pagulaskirjanduses. (E. Krants. Ühe noore mehe teest. – Meie Elu, 26.12.1957)

⁴⁵ „Meie maa III. Kesk-Eesti“ ilmus 1957. aastal.

⁴⁶ Ekbaumi matkakiri „Kajakasulg Superiori äärest“, mis jäädvustab autori muljeid matkast Kanada põlisesse loodusesse, ilmus kogumikus „Üle maa ja mere. Matkakirju kaheksalt autorilt“ (1958). Lisaks Ekbaumile on autoritena esindatud Karl Ast-Rumor, Gert Helbemäe, Ella Ilbak, Peeter Lindsaar, Karl Ristikivi, Valev Uibopuu ja Arno Vihalemm.

Kõigepealt – „Reisiraamat“. See on kavas küll, Uibopuu toimetab, nagu see oli kavas. „Kajaka sulge“ saab täiendada samuti. Uibopuu ise on Soomes augusti alguseni (...: Tuulisranta, Jantoniemi, Lohja, Finland). Ta ei hakka sellega tegelema enne kui septembri algul või hiljem. Nii et aega on. See ei vasta tõele, et oleme sarja raamatuarvu muutnud. On endiselt kuus. Kuidas ma „Süteojale“ liiga tegin? Ja pole märganud, et keegi vastastikku oleks raamatuid üksteisele kiitnud. Kuna Tulumullal pole midagi Kooperatiiviga muud sidet, kui et mina mõlemaid teen, siis ei mõjuta mind keegi. Asi on lihtsam. Arvustusi ei taha keegi üldse kirjutada, seepärast tuleb vahel võtta, mis saadaval. Ei mul ega kellelgi teisel Teie vastu midagi pole. Olen „Süteojat“ Eestisse saatnud ja sealt kirjutas näiteks mu õde väga kiitvalt ja palus veel Teie raamatuid saata. Kas Teil on varasemast mõni, mis letti läheks?

„Varjude maja“ – las kindlasti tulla. Uue poolsarja koostamine tuleb umbkaudu detsembris. Kui manus klaar, saatke aegsasti sügisel ära, siis saavad kolleegiumi liikmed rahulikult läbi lugeda. Küllap järgmise poolsarja kulub ära. Miks selles kahtlete veel? Või saatke kas või kohe, kui käest ära tahate. Kas õega kontakti olete saanud? Ja mis kodumaalt kuulda? Isiklikult olen seal palju rünnatud inimene, kõik ei julge enam kirjutada.

Soovin Teile ilusat suve ja kaunist matka ja kõike hääd! Kirjutage vastu, mis uudist!

Tervitades

Bernard Kangro

15. Ekbaum Kangrole

Torontos, 1.9.58

Lgp. Bernard Kangro,

Hääd sügise ja tööperioodi algust – või on Teil pingelisem loominguline töö just suvel, mul kaob see küll aianduse ja muidu võõrastel teedel tuiskamise tähe all nagu on sinne komme. „Kajaka sule“ saadan kasinate täiendustega ära ja palun hr. Uibopuule edasi anda koos tervitusega. Seekordne suvimatk Huroni, Michigan ja Superiori kaldaid pidi, mida võtsime ette koos Thoenide perekonnaga, ei olnud eriti muljeterikas, kuigi nalja sai suuresti ja igal päeval oli ise nägu, aga sellest vaiksib ajalugu. Puhkusest ei tule sarnasel puhkuseraisil muidugi palju välja, eks sügisel ole aega jälle oma teokarpi tõmbuda.

Väike-õega mul otsest sidet pole, tema Byroni tõlge⁴⁷ ja luuletuste vihik⁴⁸ on mul olemas, aga viimase sain Aino T.⁴⁹ käest nagu muudki kodumaalt tulnud kirjavara. Vanema õe poeg,⁵⁰ nagu tänases kirjas seisab, abiellus äsja kirjandusteadlase Palgi⁵¹ tütreaga,⁵² keda ehk mäletate. „Süteojast“ pole ükski läinud kohale, ka see mitte, mis Aino oma perekonnale saatis, ainult „Janu“ vahelt on loetud eelteadet, seepärast on huvitav kuulda, et Teie õele läks.

Kui arvustustest on nii suur puudus, kuhu siis jäid Kaupi⁵³ ja Kurvitsa arvustus (ma saan aru,

⁴⁷ Minni Nurme tõlkes ilmus Byroni „Luuletusi ja poeeme“ 1957. aastal.

⁴⁸ Ilmselt peab Ekbaum silmas Minni Nurme 1957. aastal ilmunud luulekogu „Juured mullas“.

⁴⁹ Ekbaumi sõbranna Aino Thoen (1913–2010), kirjanik. Thoen põgenes 1944. aastal Saksamaale, suundus sealt 1947. aastal edasi Belgiasse ja jõudis 1949. aastal Kanadasse.

⁵⁰ Valdek Mikkal (1929–1016), keemik, Tallinna Tehnikaülikooli õppejõud ja professor.

⁵¹ Daniel Palgi (1899–1988), eesti kirjandusteadlane, rühmituse Kirjanduslik Orbiit vaimne juht, uuris Eduard Vilde ja Peet Vallaku loomingut (monograafia „Peet Vallak. Elu ja looming“ avaldas kirjastus Ilmamaa 2011. aastal).

⁵² Maret-Elo Mikkal (1931–2014), keemik, Tallinna Tehnikaülikooli õppejõud.

⁵³ Johannes Kaup (1911–2004), kirjanik, literaat ja ajakirjanik. Põgenes 1944. aastal Saksamaale, 1950. aastal läks edasi USA-sse. Oli Kanada eestlaste ajalehe Meie Elu kaastööline, mitme biograafia („Dr Mihkel Veske: keeleteaduse pioneer ja isamaalisuse raudne tulehoidja“ (1936), „Kaptan Anton Irv: soomusrongide löögivaimu kehastaja“ (1936)), kahe järjejutuna ilmunud romaani („Sinise taeva all“ ja „Kurjust koerad“) ja jutustuste autor ning koguteose „Südame ja sullega“ (1971) koostaja.

viimane muidugi ei mahtunudki Tulimulda). Kurvitsast, kes äsja südameatakki suri, on meil siin kõigil äärmiselt kahju, ta oli haruldane isiksus ja kehastunud töökus (jurist, mitte agronoom, kes oma elupäevad on töötanud haridusala juhtumisega ja noorsootööga).

Loodame siin põllumeheverd ja peredest inimesed, et „Eesti talust“ põlistalu osas ei kujune sarnane muuseumiese, millist omariiklusaegne inimpõlv vaevalt mäletab, nagu see oli osalt ka „Meie maa“. Meile endile on ju suitsutaregi väga armas, aga pääle kasvava nooruse ja võõraste eest jääb sellega tihti kimpu, nemad hindavad selle järele meie elamistaset. Aga küllap teate ise paremini ja maalilisust on ka mitmesugust. Ootame aga uusi raamatuid, ja jõudu tegijatele.

Tervitades
Salme Ekbaum

„Püsida aja kiuste, laulda aja kiuste, selleks jõudu ja jõudu!“

16. Ekbaum Kangrole

17.10.58

Lgp. hr. Bernard Kangro,

Panin eile, 16.10., „Varjude maja“⁵⁴ posti. Kärgisin ja kohendasin teda siit ja säält, muidu on ta esialgsel kujul. Iga muuta katsumine on teine käekiri ja ma jäin esimese kui tõelise juurde, kuigi tõde raamatus keegi ei vaja ja endalgi on tagant järele häbi.

Tulimullas palun ärge enam katkendeid tooge, kuna on juba mitu olnud. Nüüd siis algab jällegi see paha periood, kus ei tea, kus enesega oled ja kuidas saatus otsustab. Ega Te ju mind liiga kaua teadmatusse ei jäta!

Mis uemat? Siin algab sügis üsna suure hoogsusega. Hr. Käbin⁵⁵ käib iga kord pääle kui kusagil peolaua ääres kokku saame, et Eesti kirjanduse selts tuleks suurejooneliselt uuendada ja et tema annab omalt poolt kaasa akadeemilise nooruse. Ja sinna see jutt jääb, sest üks on see kutsutud ja seatud!

Häid tervitusi!
Salme Ekbaum

17. Kangro Ekbaumile

Lund, 22/10 58

Kallis proua Ekbaum!

Suur tänu eilse käsikirja ja kirja eest! Tänapäev mu lühike kiri ongi peamiselt kinnitamiseks, et see ilusti kohale jõudis. Täna saatsin ta ka edasi kolleegiumi liikmetele tutvumiseks. Uue kava koostamine toimub umbes aastavahetusel, küllap siis aegsasti kirjutan. Endal mul praegu kõvasit kiire – käsikiri niisamuti. Olen kuidagi ummikusse sattunud ja välised asjaolud on praegu igati ebasoodsad. Aga see kuulub ehk asja juurde.

⁵⁴ Autobiograafiline romaan „Varjude maja“ ilmus 1959. aastal. Mall Jürma hindab seda romaani kirjaniku parimaks proosateoseks (M. Jürma. Lühimärkmeid Salme Ekbaumi loomingust. – Mana 1962, nr. 4, lk 294). Samasuguse hinnangu Ekbaumi romaanile annab ka Arvo Mägi kirjas Arno Vihalemmale: „Ekbaumi (jäägu see transkriptsioon) lugesin (teist korda juba, sest ka käsikiri oli loetud omal ajal). Ta oskab subjektiivseid muljeid paremini edasi anda kui objektiivselt „juttu“ konstrueerida. [– –] Igatahes E. parim raamat minu arvates.“ (Mägi Vihalemmale 16.09.1959. – Kord Vihalemm elas Ystadis. Arvo Mägi ja Arno Vihalemma kirjavahetus 1955–1959. Koost. P. Noorhani. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2000, lk. 187)

⁵⁵ Abel Käbin (1899–1974), agronoom. Pögenes 1944. aastal Eestist Saksamaale ja sealt edasi Kanadasse, kus töötas elu lõpuni oma erialal. 1975. aastal ilmus temalt abikaasa Liis Käbini ja Salme Ekbaumi toimetatuna teos „Vaim ja muld. Kimp rukkililli Eesti talu kalmule“.

Muidu ei ole ju algupärase kirjanduse olukord enam nii soodus kui varem, seegi teeb murelikuks. Meie vastu on palju asjaolusid.

„Eesti talu“ koostamine on veel väga algusjärgus. Teie härra abikaasale üks küsimus: kas tal on tahtmist ja võimalust kaasa töötada, kui see nii kaugel peaks olema?

Nägemiseni täna ja ilusat sügist! Kõike hääd!

Bernard Kangro

17. Ekbaum Kangrole

Toronto, 15.9.59

Lgp. hr. Bernard Kangro

Suvelõõsk on äkki asendunud sügisega. Avastan, et mul on kõik kirjad, mida ammu olen kavatsenud, kirjutamata. Kirjutusmasin on korrast ära ja sulgki roostes. Igal juhul võlgnen Teile tänu „Eesti lüürika“⁵⁶ eest ja küllap muugi eest ja nüüd peaks „Varjude maja“ ju varsti siia poole jõudma. Kardan seda rohkem kui ootan – mingi ebaisu pärast. Vahepeäl on palju vett merre voolanud – kuidas elatakse Rootsis ja kuidas on pilt kirjanduse põllul?

Kahjuks ei taha meie kevadisest vehklemisest ja Kirjanduse Seltsi asutamisest suurt välja tulla lihtsalt selle tõttu, et esimehe valimisega ei olnud õnne. Asi⁵⁷ vaimne tervis pidi nagu Viirlaidilt kuuludub jälle allamäge minema ja selle taga see ähvardab jääda, kuigi siin mõne inimesega lootsime, et annab midagi ära teha.

Muide, oleksin väga tänulik, kui saaksite mulle mõne „Süteoja“ eksemplari saata, kas või „Varjude maja“ arvel. Sai neid raisatud kodumaale saatmisega, ilma et nad pärale oleksid jõudnud. Ja nüüd pole ühtegi järel pääle ühe. Nagu viimased teated kõnelevad, on minu inimesed teda („Süteoja“) lõpuks lugenud keskraamatukogu kaudu – on see võimalik!?

Tervitustega

Salme Ekbaum

18. Kangro Ekbaumile

Lund, 14/10 59

Kallis Salme Ekbaum!

Suur tänu kirja eest! Kahju siis küll, et Pürkop⁵⁸ mõned vead läbi laskis ja juurdegi tegi. Andsin talle õpetuseks Teie kirja edasi. Aga temast tuleb ka aru saada. Ta teeb seda tööd muu pingutava töö kõrval õhtuti ja pühapäeviti. Ja ei näe autorid ka just, kui palju ta nende vigu on ära parandanud, üksikud vastupidised nähted paistavad silma. Nii see elu ju on.

Viirlaiul on raha praegu napilt, aga nii pea, kui talle laekuma hakkab, nii tegin korralduse maksmiseks.

Tahtsime prooviks saata sadakond Teie raamatut katseks uute tellijate värbamiseks. Viimasel paaril aastal on liikmeskond nii vähenenud, et on tõsiseid kartusi, et me enam oma tööd jätkata ei saa.

⁵⁶ Luuleantoloogia „Eesti lüürika. Valimik Kr. J. Petersonist tänapäevani. I köide“ ilmus Arvo Mägi koostatuna 1958. aastal, teine köide tuli välja aasta hiljem ja selles leidub Mägi põhjalik järelsõna „Poolteist sajandit eesti lüürikat“. Antoloogia koostamise keerulist protsessi kajastab Arvo Mägi ja Arno Vihalemma kirjavahetus: „Kord Vihalemm elas Ystadis. Arvo Mägi ja Arno Vihalemma kirjavahetus 1955–1959“.

⁵⁷ Harri Asi (1922–2009), luuletaja ja proosakirjanik. Teenis Saksa sõjaväes, 1951. aastal siirdus Kanadasse, kus avaldas kuus luulekogu ja romaani „Pärast plahvatust“ (1967).

⁵⁸ Helmut Pürkop (1905–1974), enne Teist maailmasõda töötas korrektorina kirjastuses Loodus, hiljem Eesti Kirjanike Kooperatiivi korrektor.

Seepärast katsuge teda abistada. Kas on mõeldav, et otsite välja nii palju aadresse kui vähegi võimalik nende hulgast, kes liikmed pole ja et tema siis saadab neile raamatu, tehes ettepaneku liikmeks astumiseks. Oleme siin juba aastaid seda teinud ja see annab ikka alati mingisuguseid tagajärgi, kuigi ka raamatuid läheb palju kaotsi. Katsuge teha, mis annab!

Me pole jõudnud nende müüki välja arvestada, mis pole protsendi alusel. Teeme aga seda küll aastavahetusel. Siis teatan. Aga see võib, arvestades seal lähedal seisjaid, olla nii 2300–2400 eks. Seda pole sugugi palju, see on miinimumi äärel.

Willmannist⁵⁹ ja Ainost pole veel kuulnud, aga küll siis kuuleb varsti.

Saadame „Süteoja“ rohkem ehk Eestisse. See on mul siin alati läbi läinud, imelik, kuidas Teil pole. Siin käis muuseas jälle üks Eesti ekskursioon, nägin ka.

Kõike ilusat sügiseks

Bernard Kangro

19. Ekbaum Kangrole

18.12.59

Lgp. Bernard Kangro,

Jälle aasta lõpul. Täna jõudis sarja viimane raamatki pärale koos uue kavaga. Tahtsin Teid ammu tänada „Süteoja“ lisa eksp. eest, häätahtlikkuse eest, et need saatsite! „Kärestiku“ lepingukohase arvete korraldamist aga olen oodanud asjata – Viirlaidi poolt selleks kindlasti takistusi ei ole. Olen jõudumööda hankinud ka uusi liikmeid – päris võimatu see ei ole – pühade ajal ehk avaneb mõningaid võimalusi. Ja kuigi tead, mille eest seisad, küsid teinekord tahtmata, kes sinu eest on seisnud või seisab? On häää, et uue sarja teosed on kaunis paljulubavad, lõppeva sarja viimased lapsed ei ole uutele liikmetele, kelledest enamik on ikkagi lugeja rahvas, just tõmbenumbriks. Kergem on pakkuda, mille eest võid kosta. Ootan suure huviga „Eesti talu“.

Muide on meil ilus detsember, tihti sinise taevaleagagi ja see hoiab meeoleolu ülal, päris harras ja haruldanegi on kummardada sel aastaajal üle võilille kollase silma ukse ees murulapil. Mis uudist ja uuemat ja mis kuulduv kodumaalt, kas „Varjude maja“ on säääl vastuvõetav?

Häid jõule, noid vanu ja ustavaid – ning kõike paremat uueks aastaks

Salme Ekbaum

20. Ekbaum Kangrole

Torontos, 12.9.60

Pildil olev heinakoorem on teel õnnesoovikoormaga – seda ta ju vanasti tähendas – õne ja õnne! Sama vana koduhõngulist, kasteheinalist ja uuendavat õnne ma soovin luuletaja Bernard Kangrole, kirjanikule ja kirjastajale. Püsida aja kiuste, laulda aja kiuste, selleks jõudu ja jõudu!

Salme Ekbaum

Parimaid õnnitlusi juubeliks!

Artur Ekbaum

⁵⁹ Asta Willmann (1916–1984), kirjanik ja luuletaja. Põgenes 1944. aastal Rootsi, 1951. aastal siirdus Kanadasse, alates 1960. aastast elas USA-s. Avaldanud kuus romaani, luuletusi, esseid, novelle ja mälestusi.

Muide ei ole nii kaua sulge kätte saanud, et küllap tänugi on jäänud tagant järele ütlemata kätte saadud honorari eest, „Eesti talu“⁶⁰ ja kõige vahepäälse eest. Momendil valmistame ette Teie austamisõhtut.⁶¹ Minu otsene ja tagasihoidlik osa selles piirdub küll vaid lillede toomisega oma sügisaiast, mida teen ainulaadse rõõmuga. Küünlad, muusika ja Teie auväärne looming – olete ikkagi kohal, kas tahate või ei taha! Kuidas on käsikirjadega järgmiseks sarjaks? Panin oma jao kevadel settima, aeg oleks teda suveunest äratada. Kirjastusi tuleb juurde, aga lugejaskond vist aheneb ja aheneb – millise trummipõrinaga eestlaste tuulde hajutat peret koguda? Juubilaridel on siin sõna!

S. E.

Publikatsioon on seotud institutsionaalse uurimisprojektiga IUTT22-2 („Kirjanduse formaalsed ja informaaalsed võrgustikud kultuuriloo allikate põhjal“) ning Eesti-uuringute tippkeskusega.

⁶⁰ „Eesti talu. Koguteos sõnas ja pildis“ ilmus Kangro ja Uibopuu toimetatuna 1959. aastal.

⁶¹ Ekbaum peab silmas Kangro 50 aasta juubeli tähistamist. Kangrole pühendatud kirjandusõhtu Toronto Peetri kirikus korraldas Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsi Toronto osakond. Esinesid Rein Andre Studioteatri näitlejad, muusikud, kirjanik Magda Pihla, kes rääkis Kangro luulest, ja luuletaja Hannes Oja, kes pidas ettekande Kangro elust ja proosaloomingust (Exlibris [Evald Johannes Voitk] – Vaba Eesti Sõna, 22.09.1960).